

Tarbay Gabriella: Birodalmi álmok és megvalósításuk Bandungban

Bevezetés

A volt holland gyarmat, a mai Indonézia 250 millió lakosával a világ negyedik legnépesebb országa, a jelentős délkelet-ázsiai regionális integrációs szervezet, az ASEAN meghatározó tagja. Kezdetben különleges fűszerei nyűgözték le a világot, ma dinamikus gazdasága, sajátos, a hinduizmus, buddhizmus majd a ma már domináns iszlám elemeit magába olvasztó kultúrája és modern, a 21.századi várostervezési és építészeti elveket és a hagyományokat is tükröző nagyvárosai kelteneek figyelmet.

Összeegyeztethető-e a modernitás a tradíciókkal? A hagyományok mely elemei képezik részét a kulturális örökségnek: az európai történeti stílusok, mint a több száz éves „együttélés” szimbólumai, a lakosságszám és politikai szerep szempontjából domináns jávai hagyományok, vagy más szigetek jellegzetességei, esetleg törzsi jelképek? A tradíciók a kultúra spirituális interpretálásaként jelenjenek meg, vagy konkrét jellegzetességek ábrázolása a fontos? Ezek a kérdések a kortársak előtt is gyakorlati igénnyel vetődtek fel, köztük a 20. század fordulójától ébredő azon nemzeti törekvéseknek is fontos eleme volt, amelyek eredményeképpen a „Fűszer-Szigetektől” majd Holland-Indiából a II. világháború után megszületett a modern Indonézia.

Gyarmatbirodalma örökkévalóságának holland illúziójához kapcsolódva bontakoztak ki az első viták és megoldások ezekben a kérdésekben. Az első világháború végén, 1919-ben ugyanis a gyarmati kormányzat elkezdte a szimbolikus jelentőséggel bíró Batáviát (ma Jakarta) felváltó új főváros, Bandung tervezését és megvalósítását. A főváros áthelyezése igényelte egy új műszaki egyetem és építészkarának megalapítását, ahol már indonéz építészeket is képeztek, valamint Bandung legkorszerűbb építészeti koncepciók szerinti megtervezését, és egy modern városrendezési terv kidolgozását. Az 1920-as években kezdődő és két évtizeden át tartó, hatalmas pénzügyi háttérrel megvalósított építkezések Bandungot a kor egyik legizgalmasabb és legvonzóbb modern városává tették. Korabeli szófordulattal „Jáva Párizsa” különleges helyet foglal el a várostervezés és építészet egyetemes történetében. Bár a II. világháború a projekt befejezését elsöpörte, a Bandungi Iskola mégis úttörő szerepet játszott a modern indonéz kultúra kialakításában és robbanásszerű elterjedésében.

Az új főváros születésekor vitathatatlanul dominánsak az európai hatások. Ez azonban nem idegen test, vagy egy új epizód az indonéz kultúrában, amely mindig igyekezett átültetni, magáévá tenni a kívülről jövő hatásokat. Az európai kulturális szerepet az art deco és a modernizmus jelentette, kiemelkedő képviselői a nemzetközi szakirodalomban is elismert Charles Prosper Wolff

Schoemaker, Thomas Karsten és Albert Aalbers voltak. Ezek az alapvetően indonéz gyökerű holland építészek messze megelőzve a holland gyarmati közigazgatás irányítóinak gondolkodásmódját, pontosan érezték, hogy a távoli szigeteken nem lehet Hollandiát másolni, és semmibe venni azt a lakosságot, amely az első világháború végén is tízszerese volt Hollandia népességének, teljesen eltérő tradíciói és kulturális értékei voltak, és már a gyarmatosítást megelőzően is olyan lenyűgöző kulturális értékeket hoztak létre, mint az a középkori buddhista Borobudur, amely ma világörökségi helyszín. Ezért sikerült olyan kultúrát kialakítaniuk az építészetben is, amely mind az indonéz életmód sajátosságait, épülettípusait, mind a jávai és a Jáván kívüli szigetek sajátos építészeti struktúráit, vagy jellegzetes díszítőelemeit messzemenően felhasználták az épületek tervezésében. Bandung számukra azonban nem pusztán épületek együttese, hanem egy új, modern életmód és kultúra kezdete is volt, amely már nem tudott azonosulni a szegregációval, a „bennszülöttek” és európaiak elkülönítésével.

A holland építészek nem csak jellegzetes hagyományos építészeti elemeket vontak be a tervezésbe, hanem az akkor még kisszámú, a Bandungi Műszaki Egyetem frissen végző indonéz mérnökeit, egy tehetséges csoportot is. Közülük kiemelkedik Sukarno, a kibontakozó függetlenségi mozgalom vezetője, Indonézia első elnöke.

A következőkben a történeti háttérrel, Bandung kiválasztásának okait, az építészeti vita főszereplőit és koncepcióikat törekszem bemutatni. Kitérek az indonézek integrálását célzó városrendezési tervekre, és bemutatom a két világháború közötti időszakban emelt, a világ építészeti örökségéhez tartozó épületeket. Igyekszem hangsúlyozni azt, hogy az építészeti vita lényegében Holland-India jövőjéről, az indonéz tradíciók egy közös kultúrába emelésének módozatairól, azaz végső soron az indonézek politikai szerepvállalásáról és felemelkedési törekvéseinek elismeréséről szól.

A holland ázsiai birodalom

A 17. század hajnalán az indonéz szigetvilág a teljes ismeretlenségből különleges fűszereinek köszönhetően robbant be az európai köztudatba. A Holland Kelet-Indiai Társaság tevékenysége világgazdasági és európai politikai szerepet kölcsönzött a frissen függetlenné vált Hollandiának: a holland aranykor kibontakozásában integráns része volt a délkelet-ázsiai térségben létrejövő holland gyarmatnak.

A főváros áthelyezésének 1917-ben, tehát az első világháború alatt kézzelfoghatóan megfogalmazódó igénye, már egy új, a 19. század folyamatainak talaján kibontakozó birodalmi koncepció megvalósításának középpontjában állt. Ahhoz, hogy ez az új, modern birodalmi álom világosan testet öltjön előttünk, mindenekelőtt a 19. századi folyamatokat kell áttekintenünk, mert ezek jelentik a főváros áthelyezésének gazdasági, politikai és pszichológiai háttérét, és határozzák meg a gyarmat szerepét Hollandia számára az európai színtéren.

Elsőként említhetjük a gyarmat végleges területi határainak és az ehhez kapcsolódó egységes közigazgatásnak a létrejöttét. Az első világháború előestéjére, 1913-ra az indonéz szigetvilágban fekvő holland gyarmaton a 17-19. századi holland hódítások mellett nagyhatalmi alkuk következményeként kialakultak azok a végleges területi határok, amelyek a függetlenné váló Indonézia territoriális kereteit is meghatározták. A hollandok logója ugyanaz volt, mint az indonéz nemzeti mozgalom jelszava: Holland-India Szumátra északi csücskétől, Sabangtól, a Pápua Újguineán fekvő Meraukéig terjed. (Taylor 2005:132) Az óriási gyarmati terület már önmagában is

világpolitikai súlyt adott a kis Hollandiának.

Bár voltak a gyarmatosítás előtt nagy indonéz birodalmak (a hinduizált Shrivijaya és a muszlim Majapahit), az erre a területre kiterjedő óriási és stabil politikai egység a prekoloniális időszakban nem létezett. Mesterségesen, az első világháború idejére lázas sietséggel felgyorsuló holland és angol, portugál, német hatalmi érdekszférák elhatárolásával létrejött politikai egységről beszélhetünk, amelynek jelentőségét az is mutatja, hogy erre az időre tehető a Holland-India elnevezés meghonosodása is: nem egy földrajzi névként, indonéz szigetvilágként, vagy a Holland Kelet-Indiai Társaság szigetvilágbeli területeiként vagy éppen holland koronabirtokként, hanem Holland-Indiaként került fel a térképekre.

Egységes gyarmati közigazgatás épült ki mind a 300 mind a néhány éve vagy évtizede holland fennhatóság alatt lévő területeken. Súlypontja a szigetvilágban tradicionális kulturális és politikai kisugárzást élvező Jáva szigete volt, ahol a lakosság 70% élt, fővárosa Batávia, a mai Jakarta volt.

Ezt az egységesedési folyamatot a 19. század 70-es éveitől végbemenő, holland és a világpiaci érdekeknek alárendelt gazdasági modernizáció és piacgazdaság kiépülése nagyban segítette. Az 1870-től meginduló gazdasági liberalizáció jegyében a holland és más, főleg angol, német és amerikai magántőke – és telepesek – kaptak szabad utat. Az addig kisparcellás termelés helyett nagy, 1000-2000 hektáros ültetvényeket alakítottak ki elsősorban Jáván és Szumátrán, sokszor nemzetközi tőkével, magánbankok nyíltak, szállodák épültek, újságokat dobtak piacra és részben magánvállalkozások vettek részt a vasútvonalak, távíró hálózatok és telefonvonalak építésében. Mindezek eredményeként az indonéz szigetvilág, amely a Holland Kelet-Indiai Társaság 1602-1798-as tevékenysége nyomán Délkelet-Ázsiában elsőként kapcsolódott be a globális világ gazdasági rendszerbe, a 19. században sem veszítette el világ gazdasági jelentőségét. Holland-India 1913-ban a világpiacon a legnagyobb kávé, nyersgumi és kinin szállítójának számított. Ekkor még inkább a jövő gazdasági potenciálját hordozta magában az, hogy a századfordulótól Szumátrán, Borneón és Jáván felfedezett olajlelőhelyeken az angol-holland Shell vállalat megkezdte a nyersolaj-kitermelést.

A modernizáció, a piacgazdaság, az új munkalehetőségek a gyarmaton belső átalakuláshoz is vezettek. Létrejött a modern nemzeti mozgalom gyökerei a századfordulón. Nem alakult ki nemzeti nagytőke, de kialakulóban volt egy új, modernizált nemzeti elit. A nemzeti mozgalom nem mozgató meg kezdetben nagy tömegeket, de semmiképpen nem volt elhanyagolható tényező, annál is inkább, mert az első világháború idején radikalizálódott, és 1916-ra már kinyilvánította függetlenségi programját: a jávai identitás és a muszlim identitás mellett létrejött az indonéz identitás is. A holland ellenesség abban is megnyilvánult, hogy a Holland-India elnevezés helyett megszületett az eddig földrajzi fogalomként használt Indonézia név követelése – a gyarmat alkotta területi kereteken belül –, és hamarosan ezt az új indonéz identitást a part-menti területek maláj nyelvéből alkotott közös nyelv is erősítette.

Miért Bandung?

A 19. század folyamán Hollandia számára az európai szinten fontos gazdasági és politikai pozíciót jelentő gyarmata átalakult, a modernizálódó világ részévé vált. Ez az átalakulás az anyaországot optimizmussal töltötte el: a holland hatalom állandóságának, örökkévalóságának illúzióját keltette, és elhanyagolhatónak, legalábbis „kezelhetőnek” tűnt az ébredő nemzeti mozgalom jelentette fenyegetettség. Ezt a „kereskedelmi hatalomból” modern birodalommá váló gyarmati hatalmat legnyilvánvalóbban a főváros áthelyezése volt hivatott szimbolizálni. Batáviát a Holland Kelet-Indiai

Társaság alapította, tulajdonképpen eredetileg tengerparti kereskedőváros volt, és ez már nem felelt meg a nagyszabású birodalmi törekvéseknek. Holland-India szigetek láncolata volt, nem rendelkezett természetes földrajzi középponttal, könnyen azonosítható gyarmatosítás előtti indonéz birodalmi párhuzam sem állt rendelkezésre, ezért egy Jáván belüli megoldás volt a célszerű. De miért Bandungra esett a választás? Minden bizonnyal ebben szerepet játszott fekvése, klímája, jó megközelíthetősége és a város gazdasági szerepe.

Bandung Jáván belül „szárazföldi központot” képviselt, hegyektől övezett, jól védhető helyen feküdt, éghajlata lényegesen kedvezőbb volt Batáviánál. A várost a 17. századi alapítása után hamarosan ugyan „Ázsia gyöngyszemének” kezdték nevezni, ez a megtisztelő epithon ornans azonban viharos gyorsasággal „Ázsia temetőjére” változott - és ezt a korabeli temetők sírfeliratai is alátámasztják. (Boxer 1965:358) A tengerszint fölött 768 m-re fekvő, festői hegyekre és völgyekre nyíló felföld, Bandung, hűvös fuvallat, angol kifejezéssel „hill station” a párás, forró Batáviával szemben. A két város egymástól mindössze 160 km-re fekszik, 1810-ben kiépített út, majd az 1880-ban üzembe helyezett Batávia-Bandung vasútvonal jól megközelíthetővé tette.

Bandung gazdasági szerepét a város körül fekvő kávé, tea, kína (kinin) és nyersgumi ültvények adták. (Ekkor a kávé a harmadik legfontosabb kereskedelmi cikk volt a világ gazdaságban) Az ültetvényesek ügyeinek intézésére cégek, bankok alakultak a városban. Bandung az első világháború előestéjére felkapott hétvégi üdülőhellyé is vált szállodákkal, és a helyi színtársulatról elnevezett vásárlónegyeddél, a Braga utcával. A hétvégéken, és a nyári hőségben az európai ültetvényesek éppúgy szívesen időztek itt, mint a közeli Batávia gyarmati tisztviselői. A vasút lefektetése könnyűipart is hozott a városba, ez ekkor többnyire még helyi kínaiak kezében volt, akik a vasút építése után (1880) költöztek Bandungba.

Az építészet köntösében kibontakozó vita a gyarmat jövőjéről

Az első világháború után radikálisan megváltozott légkört, amely új gyarmatpolitikát tett (vagy tett volna) szükségessé, a legvilágosabban a gyarmat ügyei iránt felelősséget érző, vagy a sorsukat Holland-Indiához kötő holland építészek ismerték fel, ezért foglalkozunk azzal, hogy ők hogyan reagáltak az új kihívásokra.

A főváros áthelyezésének megvalósítása meglepő módon egyetem alapításával kezdődött. 1917-ben döntés született Holland-India első Műszaki Egyetemének, és ezen belül építészeti karának létrehozásáról, amelyet a fővárosi áthelyezésének tervébe illesztve már Bandungban alapítottak. Ezzel Bandung lett a központja a Holland-India szerte közvetlenül az első világháború előtt fellendülő, a liberális nyitáshoz kapcsolódó város- és épülettervezésnek, amely a modern építőipar kialakulását is ösztönözte. Csak néhány Holland-Indiában született vagy a háború előtt a gyarmatra települő, minden esetben Hollandiában, főleg Delftben tanult építész dolgozott a szigetvilágban, külföldi vagy „bennszülött” indonéz építész nem volt a gyarmaton.

Az építészkar alapítása körüli csatározások azonban már jelezték, hogy az egyetem az építészet köntösébe ágyazott kulturális, társadalmi, politikai viták színtere lesz.

Hollandiában és a gyarmaton éles nézeteltérés bontakozott ki ugyanis arról, hogy van-e szükség egyáltalán a Delftnek konkurenciát jelentő egyetemre, és ha igen akkor milyen célzattal. (Dullemen 2005:219) Végül a kérdés Hollandiában dőlt el, a modern holland építészet atyjának tekintett Berlage [\[1\]](#) álláspontja nyert teret: „...csak akkor jöhet létre egy indo-európai építészet, (európai

gyökerű indonéz építészet –T.G), ha maga a jávai nemcsak gyakorolhatja az építész-mesterséget, hanem a teljes oktatást Holland-Indiában kaphatja meg.” (Dullemen 2005:219)

Bandung és építészeti kara hamarosan a holland-indiai és általában a gyarmati építészet kísérleti laboratóriumává vált. Olyan, látszólag csak az építészeti formanyelv tárgykörébe tartozó kérdések mentén fogalmazódott meg az egészen a második világháborúig tartó élénk vita, hogy milyen stílusjegyek adják meg az új főváros karakterét. Két iskola elképzelései csaptak össze, szöszlőik az új építészeti kar oktatói és Holland-India kiemelkedő építészei voltak. (Pollmann 1996:23) Az első iskola vezető alakja Maclaine Pont^[2] volt, álláspontját az 1919-ben megnyitott Műszaki Egyetem (Indische Technische Hogeschool, ITH) épületének tervezője képviselte: az új főváros szimbolizálja az indonéz és európai (általában történeti) stíluselemek összefonódásával a holland és indonéz közös múltat és közös jövőt. Maclaine Pont a Műszaki Egyetem tervezésében valóban mind európai mind jávai és más szigetokről kölcsönzött építészeti elemeket ötvözt. Jávai elem az egyetemi életben fontos szerepet játszó, modern eszközökkel megvalósított, jellegzetes nyitott csarnok (*pendopo*), szumátrai törzsi (*minangkabau*) házak markáns stíluselemei pedig a tetőzetten jelentek meg.

A másik építészeti iskola megteremtője, Charles Wolff Schoemaker^[3], szintén egy megvalósult épülettel, az 1920-ban elkészült *Jaarbeurs*-szel (kiállítási központ, expo) szállt be az építészeti vitába.

1.kép A Bandungi Műszaki Egyetem bejárata, Henri Maclaine Pont, 1919
(Forrás: Tropenmuseum of the Royal Tropical Institute (KIT))

2.kép Autók és látogatók a Jaarbeurs (expo)bejárata előtt, Charles Wolff Schoemaker 1920, (Forrás:Tropenmuseum of the Royal Tropical Institute (KIT))

Schoemaker a holland és az európai modernista áramlatok szellemében tervezett. Munkáira a bécsi szecesszió kiemelkedő alakja, Otto Wagner, a svájci-francia, a Bauhaussal is kapcsolatban álló Le Corbusier és az organikus építészet amerikai megteremtője, Frank Lloyd Wright volt hatással. Schoemaker úttörő lehetőséget látott az új főváros építészeti arculatának kialakításában. Bandungot világviszonylatban is jelentős fővárossá, a jövő trópusi életkörülményekkel, természeti környezettel összhangban álló lakókörnyezeteként, a modern ázsiai város mintájaként álmodta meg. Ma a nemzetközi szakirodalomban egyre inkább értékelt építészetét trópusi art deco-ként vagy trópusi modernizmusként jellemzik.

Schoemaker koncepciója első pillanatra olyan stílust képvisel, amely európai szupremáciát, talán némi arroganciát fejez ki, vagyis az indonéz bevonása nélkül, egy fehér ember által megtervezett európai, legjobb esetben internacionális város képét nyújtja. Ez azonban nem így áll. Schoemaker nagy gonddal vett részt az első indonéz építészgeneráció képzésében, és Sukarno, a nemzeti mozgalom ekkoriban feljövő képviselője, akiből később az indonéz nemzeti mozgalom vezetője, majd a független Indonézia első elnöke lett, nem csak tanítványa volt, hanem gyakornokként és rajzolóként alkalmazta is, (már amikor a gyarmati hatóságok nem börtönözték be), és egészen a holland építész haláláig (1949) fenntartották barátságukat.

Más szemszögből vizsgálva azonban a két iskola tulajdonképpen nem is állt olyan messze egymástól, mint azt szószólói hirdették. Schoemaker is használt épületein jávai díszítőelemeket (legjellegzetesebb az ún. *kalakop*, a ház homlokzatán megjelenő, a rossz szellemeket elűző démonfej, és a *pendopo*, a jávai nyitott csarnok is megjelent egyes épületeiben), a jávai kötődést azonban elsősorban nem díszítőmotívumokkal, hanem spirituálisan, a jávai kozmogóniára utaló formákkal közelítette meg. A vita tárgya építészeti síkon lényegében két irányzat ütközése. Míg Maclaine Pont stílusa a világháború idején éppen újraéledő historizmussal rokonítható, Schoemaker

azonban a „történeti stílusok béklyóit” levető modern, de az indonéz tradíciókat magába foglaló architektúráis formanyelvet alakított ki. A modern építészet e jávai holland úttörője tehát egy teljesen új alapokon tervezett, a világ modern, avantgard építészeti elvein nyugvó jövőkeretet képzelt Holland-Indiának.

A polémia azonban túlmutat az építészet artisztikus síkján. Úgy tűnik a két építész a birodalmi álom szivárványos fátylát félretolva, a valóság talaján próbált megfogalmazni Holland-India jövőjére, a holland-indonéz együttélésre vonatkozó modelleket. Mintha ezek a holland építészek világosabban láttak volna a politikusoknál, és érzékelték volna, hogy a birodalmi tervek egy kitörés előtt álló tűzhányó tetején készülnek és valósulnak meg. Ebben az is szerepet játszott, hogy mindkét építész Jáván született, és sorsát az indonéz szigetvilághoz kötötte. Maclaine Pont egy japán táborba került a második világháborúban, Schoemaker ugyan Hollandiába utazott 1942-ben, de visszatért Bandungba, és itt is halt meg 1949-ben.

Az építészeti vita azonban nem korlátozódott Holland-Indiára, az anyaországba is eljutott a híre. A Bandungi Műszaki Egyetem építészkarának alapításakor is nyilatkozó Berlage ebben a kérdésben is hallatta szavát: „Az indo-európai építészet (európai gyökerű indonéz építészet) adekvát művészi kifejezési formáját Európa nem adhatja meg. Azt (az indonézeknek -T.G) maguknak kell megtalálniuk. (Dullemen 2005:223)

Városfejlesztési és rendezési tervek

Bandung 1917-ben 900 hektárra kiterjedő, 55 ezer lakosú város volt. Az 1920-as évek végén a gyarmati kormányzat hosszútávú, 25 éves tervet dolgozott ki, amely azzal számolt, hogy Bandung Holland-India új fővárosaként 8-10-ezer hektárra kiterjesztett területen (amelynek nagy része ekkor még őserdő, rizsföld vagy gumiültetvény volt) 750 ezer lakosúra bővül. (ma lakóinak száma 8 millió) A hosszútávú terveken az sem változtatott, hogy éppen az 1920-as években felnőtt a nemzeti mozgalom egy új generációja, amely Sukarnóval, Hattával és Sjahrirral az élen a Hollandiával való teljes szakítást és az indonéz függetlenség kivívását tűzte ki célul.

Egy ilyen léptékű program nem volt elképzelhető városrendezési terv nélkül. Ezek a tervek, koncepciók különös figyelmet érdemelnek témánk szempontjából, mert ismét megfigyelhetjük, hogy az építészek egy új, az európaiak és indonézek szegregációja helyett integrációt felvázoló, a város addigi szövetét gyökeresen átalakító tervekkel a holland gyarmat jövőjére kínáltak megoldást. Az úttörő városrendezési tervek kidolgozása Thomas Karsten^[4] építész nevéhez fűződött, aki Maclaine Pont barátjaként az együttélés megvalósítható formáit kutatta nagy szociális érzékenységgel. Bár számos épületet is tervezett Holland-India szerte, mégis inkább a modern várostervezés úttörői között tartja számon a szakirodalom. Karsten tervei csak kis részben valósultak meg, de éppen e tervek meg nem valósulása mutat rá a gyarmati közigazgatás szűklátókörűségére.

Karsten városrendezési terveinek jelentőségét azonban csak a város szerkezetének ismeretében értékelhetjük. Bandung, az európai, holland város fejlődése 1810 után kezdődött, amikor a napóleoni háborúkkal összefüggésben, védelmi célból megépült a Bandungon is keresztül haladó, Jávát kelet-nyugati irányban átszelő Nagy Postaút (ma Jalan-Asia-Africa). Ekkor a helyi uralkodó (*bupati*) fennhatósága alatt itt álló településeket (úgynevezett *kampungokat*) a főúttól délre telepítették át, és a születő új holland város a főúttól északra terjeszkedett. Ez tipikus gyarmati

elrendezés, Ázsia más gyarmataihoz hasonlóan az európai és a bennszülött város itt is élesen elkülönült egymástól. Ezt a szegregációt csak a helyi kínaiak betelepülése színezte, akik a város üzemeltetésében, a kiskereskedelemben és részben az ültetvények terményeinek feldolgozására ide települt könnyűiparban (elsősorban cukorgyártás) játszottak szerepet az északi, európai városrészben.

Bandung átalakítását két lépcsőben tervezték: először az északi, európai városra kidolgozott tervek megvalósítását tűzték ki (*Uitbreidingsplan Bandoeng noord* - Észak Bandung bővítési terve), a második szakaszban, az 1930-as évek végétől került volna sor a déli, „bennszülött” város átalakítására.

Az északi városrész fejlesztési koncepciója egy elegáns, nagystílű, európai várost vizionált, ahová korszerű védelmi rendszert, a katonaság állomásoztatására megfelelő épületeket terveztek, egy nagylélegzetű kormányzati negyedek hoznak létre, és ahol a városközpont ad helyet az üzleti és vásárlónegyednek, szállodáknak, sétáló utcáknak. Az északi városrész külső területein széles, fasorokkal övezett utakkal kialakított kertvárosi negyedében a tervek szerint a gazdag ültetvényesek, az ide települt cégek tulajdonosai, menedzsmentje, valamint az akkor aktív, sőt a hollandiai gyökereiket vesztett, nyugdíjba vonuló gyarmati tisztviselők villái fogják meghatározni az építészeti arculatot. (Raksadjawa 2007:3)

A rohamosan fejlődő Bandung azonban nemcsak az európaiakat vonzotta. A déli „bennszülött” városrészből, Jáva más területeiről, sőt a szigetvilág más részeiről is nagy számban érkeztek indonézok az új munkalehetőségek reményében. A gyarmati közigazgatásban hivatalnokként, az új, megerősített városvédelmi program keretében a gyarmati hadseregben, a vasúttársaságoknál, az itt működő nemzetközi cégeknél, vagy a szállodákban találtak munkát. Csak egy részük tudott letelepedni azonban a déli városrész falusias településeiben, a *kampungok*ban. Másrészt a *kampungok* északon megélhetést találó lakói gyökerelenné váltak tradicionális helyi közösségeikben, de mind a szegregáció, mind anyagi okok miatt sem telepedhettek le az európai városrészben. Karsten a probléma megoldását a szegregáció helyett az indonéz népesség integrálásában látta, és városrendezési tervébe számukra a város központi részében felépítendő olcsó lakásépítési programot illesztett. (Raksadjawa 2007:4)

A városrendezés második, az 1940-es évektől megvalósítandó szakasza érintette csak a déli, bennszülött városrészt, az úgynevezett *kampung* kérdést. A gyarmati adminisztrációban a felszámolás, a területi redukció és a modernizáció koncepciói merültek fel. (Darsono:3) Karsten elfogadott, de végül a háború miatt meg nem valósított terve olyan megoldást nyújtott, amely a modernizációt a jávai, tradicionális értékek, életmód, közösségi és magánterek strukturális sajátosságai mentén gondolta újra. Így mind a közösségi mind a magánterekben az alapvető jávai értékeket, funkciókat tartósabb anyagokból és a higiéniai viszonyok javításával tervezte meg.

3. kép: A kampungok idealizált világa egy 1912-es képeslapon
(A warong utcai ételárusító standot jelent)

„Jáva Párizsa” - a megvalósult épületek

Optimizmus, a holland gyarmatosítás állandóságának illúziója kísérte az új főváros 1920-tól megkezdődött kiépítését. Ezt az optimizmust a gazdasági fellendülés csak erősítette. Bandung fénykorát élte ebben az időszakban. Az ültetvények a világgazdasági válság ellenére prosperáltak, sőt kultúráikat egyre szélesebb körben dolgozták fel Bandungban. 1939-re Bandungból származott a kínafa kérgéből készült, a malária ellenszeréül szolgáló kinin 97%-a világpiacon. Nagy holland vállalkozások, bankok és nemzetközi cégek létesítettek itt leányvállalatokat szakképzett, fiatal és tehetséges európai szakemberekkel, de a batáviai (a mai Jakarta) holland üzletemberek is szívesen telepedtek le a jövőbeli fővárosban. Továbbra is kedvelt nyári és hétvégi üdülőhely maradt a batáviai hőséget elkerülni vágyó holland elit számára, hiszen vasúttal mindössze 2 és fél órába telt Bandungot elérni.

Az első megvalósult épületek a védelmi, katonai központ létrehozására irányultak. 1920-ban megerősített katonai parancsnokságot telepítettek a városba, 1925-re elkészült a katonai repülőtér, és hamarosan, a turizmus fejlesztése érdekében, lakossági forgalomra alkalmas csarnokokkal egészítették ki. 1928-tól megindultak mind az európai, mind a szigetközi kereskedelmi járatok.

A kormányzati negyed kialakítása is prioritást élvezett, a város északkeleti részén, rizsföldek helyére tervezték, a nagyszabású elképzelés azonban csak kis részben valósult meg. Elkészült a széles, a Tangkuban Perahu tűzhányó festői látványát nyújtó sugárút, déli részén épült fel 1920-ban a Központi Kormányzati Épület, amelyekkor a tervezési, építési és városfejlesztési program koordinálásának adott helyet.

4. kép: Központi Kormányzati épület, Gerber, 1920
(Forrás: Tropenmuseum of the Royal Tropical Institute (KIT))

Impozáns, tekintélyt parancsoló épülete J. Gerber, a Bandungi Műszaki Egyetem megtervezőjének, Maclaine Pontnak a követőjeként európai és indonéz stíluselemek fúzióját valósította meg: homlokzatát reneszánsz árkádok díszítik, tornya a lépcsőzetes Bali templomok tetőzetéből kölcsönöz elemeket. Napjainkban az indonézeket a torony a tradicionális grillnyársra, a szatéra emlékezteti, ezért a mai elnevezése Gedung Sateh.

5. kép: A Braga utca

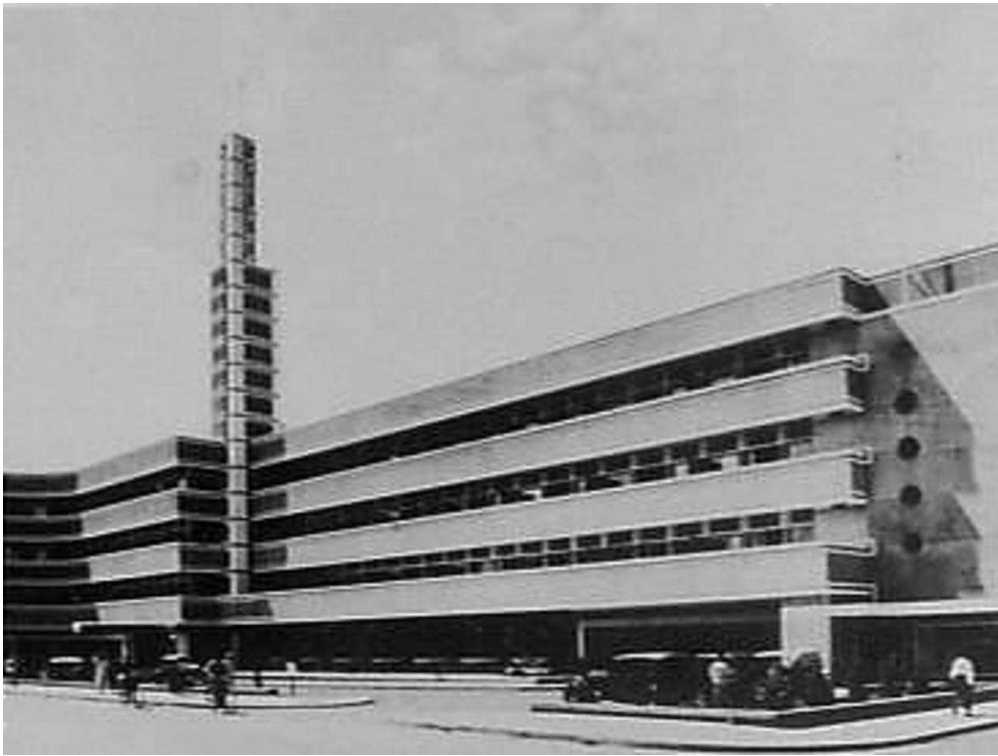
A Braga utca Holland-India legfontosabb vásárlónegyedévé és üzleti központjává vált. Kávéházairól, elegáns szállodáiról, éttermeiről, bankjairól, exkluzív butikjairól - és az azt megtestesítő „jazz modern” életstílusról hamarosan Jáva Párizsának kezdték nevezni. A két világháború közötti bandungi életmódhoz hozzátartoztak a motorversenyek, lóversenyek, a várost körülvevő festői természeti környezetben gyors luxusautókon tett lélegzetelállító kirándulások. Nem véletlenül nyitott márkaboltot a Chrysler, a Plymouth és a Renault a Braga utcában. Nyüzsgő társasági élet zajlott, finom borokkal, köztük tokajival, és az ekkor Európában is teret nyerő jazz zenével. A társasági összejövetelek új színhelyévé vált Bandungban az ekkor elkészült uszoda is, amelyet európai mintára nők és férfiak egyszerre látogathattak.

A Braga utca legfontosabb épületei az art deco és a modernizmus jegyében születtek, tervezőik a már említett Charles Wolff Schoemaker és a fiatalabb építészgenerációt képviselő Albert Aalbers^[5] voltak.

A Schoemaker által tervezett *Societeit Concordia* 1921-ben elkészült épülete az 1920-as évek divatos stílusának, az art deconak korai változata. Exkluzív klub volt, színházzal és a város nevezetes társasági összejöveteleinek otthont adó hatalmas bálteremmel. Ma Gedung Merdeka-nak, A Függetlenség Házának nevezik, mert 1949-ben Sukarno, Indonézia első elnöke itt proklamálta az ország függetlenségét. Hét évvel későbbi munkája, a nem messze fekvő Grand Hotel Preanger nagyszabású rekonstrukciója, építőanyagaival, tömegelosztásával a természeti környezettel harmonizáló organikus építészetet idézi. A Preanger szálló munkálataihoz Schoemaker rajzolóját, Sukarnót asszisztensként alkalmazta.

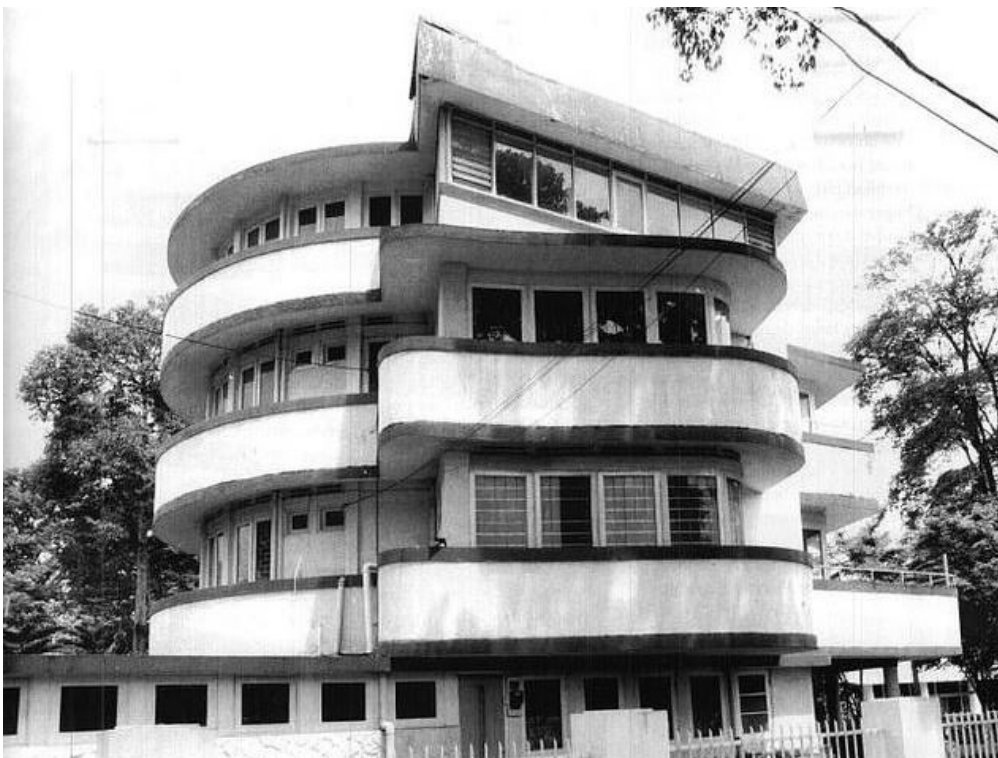
A modernizmus jegyében alkotó Albert Aalbers a Braga utcai DENIS Bank (ma Bank Jabar) épületével hívta fel magára a figyelmet. A bank acél, vasbeton és üveg épületén alakította ki jellegzetes stílusát: horizontális vonalait az épület szélein lekerekítette és a horizontális sodrat vizuális ellenpontjaként az épület közepén egy egyébként funkcióval bíró, a lift elhelyezésére szolgáló tornyot emelt. Következő munkája, a Savoy Homann szálló áttervezése meglepően dinamikus hatást kelt, lendületes vonalai mintha az óceán hullámain tükröznék vissza.

6. kép: Albert Aalbers Hotel Savoy Homann (1939),
(Forrás: Imagebank, National Archives of the Netherlands)

Ugyanez a lendületes vonalvezetés jellemezte magánház- építészetét is, amelynek legszebb példája az 1941-ben elkészült De Driekleur (háromszínű) villa.

7. kép: Aalbers: Villa De Driekleur 1941,
(Forrás: F. Schwaab: Architectuur in Indonesie, in ICM Indische internetkrant en inschrijving
traktaat, Wassenaar)

8. kép: Charles Prosper Wolff Schoemaker: Villa Isola, 1933
(Forrás: Tropenmuseum, of the Royal Tropical Institute (KIT))

A város forgatagától távol eső kertvárosi villa legszebb példája Schoemaker Villa Isolája (1932). Az olasz származású, holland sajtómágnás, D. Willem Berretty megrendelésére készült. A Villa Isola elnevezés Beretty jelmondatából, *M'isolo e vivo* (szabad fordításban fenséges elszigeteltségben élek) származik. Az új tulajdonos azonban ezt a pazar elszigeteltséget nem sokáig élvezhette, mert egy év múlva, útban Amsterdam felé, repülőszerencsétlenségben meghalt. A házat ezután szállodává alakították, majd egyetemi épület lett. Kortársak szerint kifinomultan fényűző berendezése csak töredékében maradt fenn. A házat a trópusi art deco legkülönlegesebb ázsiai példajaként tartják számon. Schoemaker itt a modern európai építészetet a jávai templomok jellegzetes spirituális szimbólumaival társította. A jávai templomok észak-déli tájolásának megfelelően helyezte a tájba a Villa Isolát, amelynek tetőteraszáról északra a jávai hitvilágban fontos szerepet játszó Tangkuban Perahu vulkánra, délre a tengerre nyúlik a látvány. Lekerekített vonalai és a ház háta mögött húzódó, koncentrikus körökbe rendezett jávai kert ihlető forrásai a kelet-jávai Candi ősi hindu templomai voltak.

Konklúzió

Az építészeti vita, amely stilisztikai síkon arról folyt a két világháború közötti időszakban, hogy historizáló európai és indonéz, jávai, szumátrai, Bali szigetéről vett strukturális és díszítőelemek

ötvezetéből alakuljon-e ki az új város építészeti arculata, vagy Bandung a trópusi modernizmus új fellegvára legyen, a függetlenség kivívása után eldöntöttnek látszott. Jelzésértékű ebből a szempontból, hogy Sukarno egy Wolff Schoemaker tervezte épületben proklamálta a függetlenséget. Az új Indonézia egy véres függetlenségi harc után elvetette a gyarmati múltra emlékeztető európai stíluselemeket, és az indonéz hagyományokat is magába olvasztó modern építészet felé vett irányt.

A hatalmas szellemi, politikai és gazdasági, pénzügyi erőfeszítések, amelyeket Hága Holland-India modernizálására fordított, egy különleges város, Bandung kialakítását és részleges megvalósítását eredményezte. Az a holland törekvés azonban, hogy egy nagy jövőjű modern holland gyarmatbirodalmat hozzanak létre, álomnak bizonyult, hiszen néhány éven belül, az indonéz függetlenség kikiáltásával kiderült, hogy ez az álom kudarcra volt ítélve. – A politikusok nem értették a realitásokat, vagy nem néztek velük szembe, de az 1920-30- as években létrehozott város mindössze néhány évvel a hollandok Indonéziából való kiűzése előtt mégis, bár részben, megszületett. A megghiúsult álmok azonban grandiózus eredményekben manifesztálódtak, és ez a fantasztikus teljesítmény hozzájárult nemcsak a független Indonézia kulturális örökségének szimbolikus egységbe forrasztására, hanem az egyetemes építészettörténet különleges, máig látható alkotásainak létrejöttéhez is.

Felhasznált irodalom:

- Charles R. Boxer (1965): The Dutch Seaborne Empire 1600-1800, New York, Alfred A. Knopf, p. 358
- Purwadi Hasan Darsono (é.n): Indonesia Urbanism : The Traditional Settlement in Urban Planning. Analysis of Thomas Karsten's Plan for Bandung City. Doktori disszertáció, angol nyelvű kivonata, p.3. forrás: <http://repository.dl.itc.u-tokyo.ac.jp/dspace/bitstream/2261/56283/2/K-04019-a.pdf>
- C. J. van Dulleman (2005): Charles Prosper Wolff Schoemaker en de Architectuur in Nederlands Indie. In: Bulletin KNOB Jaargang 104(2005)/6 p. 219
- Jean Gelman Taylor (2005): The Making of the Netherlands East Indies. In: Norman G. **Owen** (ed), The Emergence of Modern Southeast Asia. A New History, Singapore University Press, 2005, p 132
- Rini Raksadjaya (2007): Bandung Colonial City Revisited. A Knowledge City nemzetközi konferencián tartott előadás anyaga, Sumatera Utera, 2007, november 13-14, kézirat, p3 forrás: <http://www.ar.itb.ac.id/pa/wp-content/uploads/2009/03/bandung-colonial-city-revisited-diversity-in-housing-neighborhood.pdf>
- Tessel Pollmann (1996): Architectuur waar Oost en West met elkaar ontmoeten. Trouw,, 08. 24, p.23

[1] Hendrik Petrus Berlage (1856-1934), holland építész, gyakorlati és elméleti munkássága a modern holland építészet fontos inspirációs forrása volt. Hatott az 1920-as évek minden jelentős hagyományos és modern építészeti csoportosulására, azaz a Tradicionalistákra éppúgy, mint az Amsterdami Iskolára, a De Stijl-re és az Új Objektivistákra

[2] Henri Maclaine Pont (1884-1971). Jáván, Batáviában született holland építész és régész.

[3] Charles Prosper Wolff Schoemaker (1882-1949). Jáván, Bayu Biruban született holland építész, az interbellum, a két világháború közötti időszak kiemelkedő holland építésze, Indonézia Frank Lloyd Wrightjának is nevezik

[4] Herman Thomas Karsten (1884-1942), Amsterdamban született építész és várostervező mérnök, aki Jáván telepedett le. Építészeti munkái mellett várostervezési tanácsadóként működött Bandungon kívül többek között Batáviában, Buitenzorgban (ma Bogor), és Jogjakartában. A Bandungra kidolgozott, fent ismertetett organikus városrendezési tervével nemcsak Holland-Indiában, de Hollandiában is elismertté vált. 1942-ben egy japán internáló táborban halt meg

[5] Albert Aalbers (1897 -1961) Amsterdami építész, aki 1928-ban Bandungban telepedett le. Számos épületét a szakirodalom mesterműként tartja számon. 1942-ben japán internáló táborba került Jáván, a háború után megromlott egészségi állapotban visszatelepült Amsterdamba.